

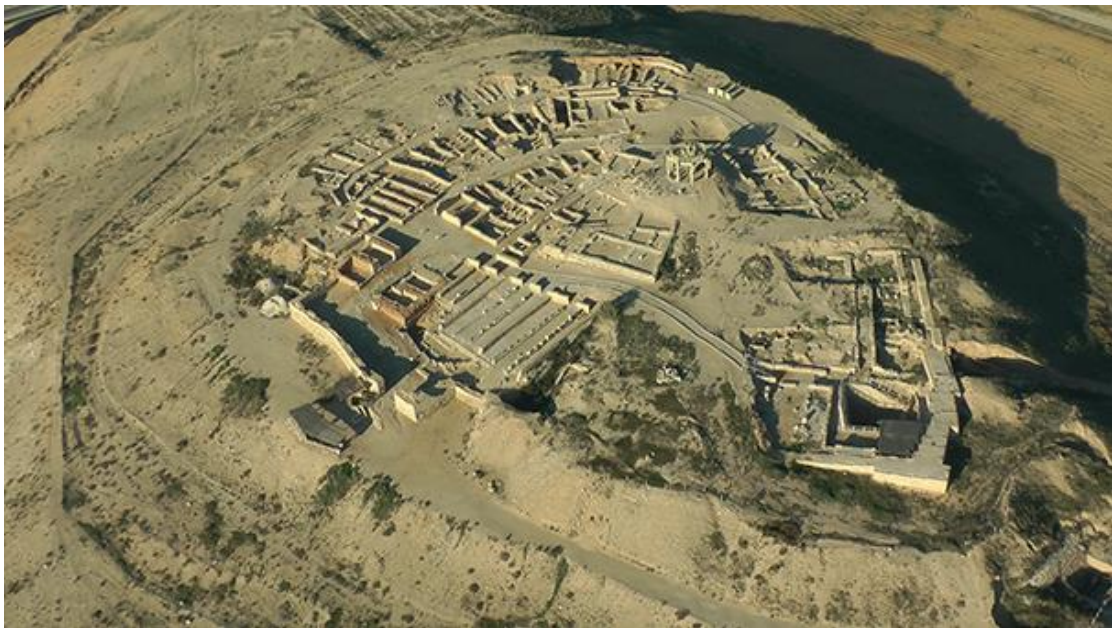
תל באר שבע – תל שהוא מפתח להבנת תלים מקראיים.

בטיסות שלנו אנו חולפים מפעם לפעם מעל תילים מתקופת המקרא כגון: תל מגידו, תל חצור, תל גזר, תל באר שבע ועוד. רוב הממצאים בתילים אלו הוא בגובה די נמוך ולא מרשים, די קשה להבין מה זו ערמת האבנים הזו?

אבל מבט עמוק יגלה לנו תבניות החוזרות על עצמן, בכול התילים יש את אותו שער, או את אותו בית מגורים מחסנים, ועוד. בדיוק כמו שהיום בכל עיר יש אתם פונקציות בנקים, בתי ספר, מסעדות וכולי

במאמר זה ננסה לגלות את הסודות הטמונים בתילים אלו

ותל באר שבע ישמש לנו כמדגיר, לאחר שתזהו את הפונקציות המרכזיות (שער, מערכת מים, ארמון, מחסנים, ועוד..) תשמחו בכל פעם לגלות הי הנה "בדיוק אותו שער כמו שראיתי ב....".

מהו תל ארכיאולוגי ?

נכון לשנת 2017 קיימים בישראל עשרה אתרים שצוינו ונבחרו על ידי אונסק"ו (ארגון החינוך, המדע והתרבות של האו"ם) כאתרי שימור מורשת עולמית. בחירה זו מאששת את חשיבות אתרים אלו בארץ לעולם כולו. בין היתר, נבחרו שלוש התלים המקראיים כאתר אחד: תל מגידו, תל חצור ותל שבע (הוא, ככל הנראה, תל באר שבע).

שלושת תלים אלו, הנזכרים פעמים רבות במקרא, נבחרו מתוך כ-200 תלים בתור הדוגמאות הבולטות ביותר לערים בימי המקרא. בתלים אלו נערכו חפירות ארכיאולוגיות מאומצות שהניבו ממצאים מרתקים, כאלו השופכים אור על תולדות העמים בארץ ישראל בכלל ותולדות עם ישראל בפרט. הממצא האדריכלי המרשים כולל שערים, חומות, מקדשים, מחסנים, אורות ומפעלי מים.

אונסק"ו קבע שישה קריטריונים לבחירה, כאשר די באחד מהם בכדי להכריז על אתר כעל אתר מורשת עולמית. התלים המקראיים הוכרזו בזכות ארבעת מתוך ששת הקריטריונים, והם:

- שלושת התלים מייצגים מפגש של תרבויות וערכים אנושיים במזרח התיכון שעוצבו באמצעות דרכי המסחר ובריתות עם ארצות אחרות. מפגש זה בא לידי ביטוי בסגנונות בנייה שמיזגו השפעות ממצרים, סוריה וארצות הים האגאי, ויצרו סגנון מקומי ייחודי.
- שלושת התלים הם עדות לתרבויות שנעלמו: זו של הערים הכנעניות של תקופת הברונזה וזו של הערים המקראיות של תקופת הברזל. תרבויות אלה באות לידי ביטוי ביצירתיות בתכנון עירוני, ביצורים, ארמונות וטכנולוגית מפעלי מים.
- הערים המקראיות היו בעלות השפעה ניכרת על ההיסטוריה המאוחרת יותר באמצעות הסיפור המקראי.

- בשל אזכורם בתנ"ך יש לשלושת האתרים ערך עולמי דתי רוחני יוצא דופן.

תל ארכיאולוגי נוצר כתוצאה מפעילות אנושי ועל כן ניתן למצוא אותו במקומות בהם יש תנאים טובים להתיישבות: הוא ממוקם ליד מקור מים שבסביבתו קרקע פורייה לחקלאות ובסמוך לו עוברת דרך חשובה. על כן, לאחר שהישובים חרבו (על פי רוב כתוצאה ממלחמה), נהגו לחזור ולהקים שוב ושוב יישובים חדשים באותם המקומות.

כך למשל בתלים של בית שאן וחצור נמצאו שרידים של 18 יישובים שנבנו זה על גבי זה. בתל מגידו אף התגלו 30 שכבות יישוב שגרמו לתל להתנוסס לגובה של 60 מטר מעל המישור. בכל אחת מתקופות אלה בנו התושבים את בתיהם מאבנים ולבני בוצ, כלומר טונות רבות של אדמה ואבן הובאו בכל פעם מחדש לאתר והצטברו בו. מתקופה לתקופה הלך המקום והתרומם מעל סביבתו, וכך נוצרה גבעה מלאכותית – היא התל.

התושבים הקדומים יצרו כלי חרס, כלי אבן וכלי מתכת. גם כל אלו, בין אם שלמים או שבורים, הצטברו באתר. פעילויות הקשורות באכילה ובהכנת מזון השאירו במקומות המגורים שרידי עצמות של בעלי חיים, זרעים וענפי עץ שרופים.

אם כן, תל ארכיאולוגי הוא למעשה **ארכיון המשמר בתוכו עדויות לפעילותם של בני אדם לאורך אלפי שנים כמעין חלון לעבר**. כיוון שהתקופות השונות שוכבות זו על גבי זו, נוצרות בתל שכבות הדומות לדפים בספר. כפי שכל דף מספר סיפור אחר, כך כל שכבה מספרת על תקופה אחרת. יש המתארים זאת כעוגת שכבות בה כל שכבה הינה בטעם אחר.

כמו בימינו אנו, כשהטכנולוגיה והאופנה משתנות במשך הזמן, גם בעבר שינו בני האדם במשך הזמן את צורות בתיהם, את סגנון כלי החרס וכלי המתכת, נוהגי האכילה, הכתב וכל היבט אחר בהתנהגותם. כל זאת ניתן למצוא בתלים אלו.

'תל שבע' או 'באר שבע'?

חלק מהחוקרים מטילים ספק האם תל באר שבע הוא אכן באר שבע המקראית. אותם חוקרים טוענים שיש לחפש את העיר המקראית בביר א-סבע, ליד השוק כיום – כ-6 קילומטר מערבית לתל באר שבע. אפשר שבאר שבע של ספר בראשית לא הייתה עיר בנויה שיש בכלל סיכוי למוצאה בחפירות ארכאולוגיות, שכן עיקר התיאור בספר בראשית הוא של קבוצת בארות ולא של עיר מסודרת. על מקור השם לעיר ניתן לקרא בפסוקים הבאים מתוך בראשית כ"א: **"כַּט וַיֹּאמֶר אַבְיִמֶלֶךְ, אֶל-אַבְרָהָם: מַה הִנֵּה, שָׁבַע כְּבֶשֶׁת הָאֵלֶּה, אֲשֶׁר הִצַּבְתָּ, לְבַדְדָּהּ. ל וַיֹּאמֶר--כִּי אֶת-שָׁבַע כְּבֶשֶׁת, תִּקַּח מִיָּדִי: בְּעִבּוֹר תִּהְיֶה-לִּי לְעֵדָה, כִּי חִפְרָתִי אֶת-הַבְּאֵר הַזֹּאת. לֹא עַל-כֵּן, קָרָא לְמָקוֹם הַהוּא--בְּאֵר שָׁבַע: כִּי שָׁם נִשְׁבַּעוּ, שְׁנֵיהֶם. לִב וַיִּכְרְתוּ בְרִית, בְּבְאֵר שָׁבַע; וַיִּקְּם אַבְיִמֶלֶךְ, וַיִּפְּלֵל שָׂר-צָבָאוּ, וַיִּשְׁבּוּ, אֶל-אֶרֶץ פְּלִשְׁתִּים. לִג וַיֵּטַע אֶשֶׁל, בְּבְאֵר שָׁבַע; וַיִּקְרָא-שָׁם--בְּשֵׁם יְהוָה."**

על פי הסיפור התנ"כי נקרא שם המקום 'באר שבע' על שום **השבועה שנשבעו אברהם אבינו ואבימלך מלך גרר ליישב ביניהם סכסוכים הקשורים באדמות ובמים**. מן התיאור המופיע בספר בראשית אפשר להסיק כי שם המקום מקורו גם בשבע הכבשות ששימשו עדות לברית שכרתו השניים ליד אחת הבארות. אפשרות שלישית באשר למוצא השם 'באר שבע' קשורה בשבע הבארות שניצבו במקום זה באותה עת.

כך או אחרת, ידוע כי בני אדם חיו בשטח זה כאלפיים שנה לפני שהגיעו אליו שלושת האבות. מי התהום הקרובים לפני הקרקע באתר זה, הנושק לנחל באר שבע, הם שאפשרו חיים בסמוך לבארות הקדומות, גם אם לא היה מדובר אז ביישוב קבע אלא במרכז לנוודים למחצה. אף על פי שאברהם נטע בה אשל, שיצחק בנה בה מזבח ושיעקב זבח בה זבחים, **באר שבע איננה נחשבת למקום קדוש במסורת ישראל**. הסיבה נעוצה במאה השמינית לפני הספירה – תקופת הפירוד בין ממלכות יהודה וישראל. בתקופה זו הפכו אותה תושביה היהודאים (תושבי יהודה) למרכז פולחן אליילי. הנביא עמוס הוכיח את בית ישראל על כך ותובע מהם להתרחק מן העיר.

אי קדושתה של באר שבע ביהדות מעלה את שאלת מיקומה המדויק של באר שבע המקראית. בספר יהושע, פרק י"ט פסוק א' כתוב כך: **"וַיֵּצֵא הַגּוֹרֵל הַשֵּׁנִי, לְשִׁמְעוֹן לְמִטָּה בְּנֵי-שִׁמְעוֹן, לְמִשְׁפַּחֹתָם; וַיְהִי,**

נְחֻלְתֶּם, בְּתוֹךְ, נְחֻלַת בְּנֵי-יְהוּדָה. וַיְהִי לָהֶם, בְּנְחֻלְתֶּם בְּאֶר-שֶׁבַע וְשֶׁבַע. כאן מוזכרים שני יישובים סמוכים: באר שבע ושבע. חלק מהחוקרים מאמין שתל באר שבע הוא תל שבע שהיה יישוב כנעני.

כך אנו מקבלים מקור נוסף לשם במשמעות הפולחנית שייחסו הכנענים והעמים השמיים בכלל **למספר שבע**. לכנענים היה פנתיאון של **שבעים אלים** שבראשו עמד האל שקראו לו: "אל" (מהם לקחנו את השם "אל"). אלת הפריין הכנענית "אשרה" קשורה בטבורה **למספר שבע**, דרכו היא בוראת את העולם, וכינויה הוא "אם **שבעים האלים**". המספר שבע קשור לשמיים מכיוון שזיהו **שבעה כוכבים הנעים בשמיים שניתן לראותם בעין בלתי מזוינת** על פני הכוכבים הקבועים, וכן **שבעה צבעים בקשת**. מכאן גם האמונה שישנן שבע ספירות בשמיים **ושבעה מדורים בשאל התת קרקעי** (גם שבעת מדורי גיהנום נלקחו מתרבויות אלו).

כאשר הגיעו אבותינו לאזור הם לא הורשו להתיישב בתחומי העיר הכנענית, ועל כן הם התיישבו במרחק של שישה קילומטרים ממערב לה בסמוך לשוק של היום. הם כינו את המקום "**הבאר של שבעה**" בשל השפע היחסי של המים שהזמין חפירת בארות במקום. עם השנים הלך והתמעט היישוב הכנעני על התל הבטוח, והתרבה היישוב בעמק שאדמותיו פוריות והמים מצויים בו. כאשר שבו בני ישראל למקום בתקופת השופטים והמלכים הם בחרו בשם "**באר שבע**", מלשון שבועה ולא מלשון המספר שבע.

אתר באר שבע עצמו שימש קו גבול בין מחצית שבת שמעון שעסקה בחקלאות מצפון לו ובין הרועים הנוודים בני השבת, אשר פעלו מדרום לו.

בימיו של דוד המלך, בסוף המאה העשירית לפני הספירה, הייתה באר שבע לעיר שיפוט מחוזית. שני בניו של שמואל, יואל ואביה, שירתו כשופטים בבאר שבע אבל סרחו: "**ויקחו שחד ויטו משפט**" (שמואל א', ח', ג'). האגדה מרחיבה על מעשיהם הרבים ומספרת שאם הייתה באה שיירה אל באר שבע הם היו מניחים צורכי ציבור ופונים לעסוק במסחר למען עצמם תוך ניצול מעמדם.

נראה אפוא שהתנאים הקשים באזור באר שבע יצרו בה עוני שהכביד גם על אישים רמי מעלה שפעלו בה. כדי לצאת מן המחסור החומרי ניצלו תושביה את מיקומה: השיירות שעשו את דרכן על הציר הזה נאלצו לשלם לעתים שוחד לבכירי העיר, וסביר להניח שפשוטי העם התפרנסו מסיוע בתחזוקתן ובהובלתן של אותן שיירות.

לשיא פריחתה הגיעה באר שבע בימי מלכות יהודה במאה השמינית והשביעית לפני הספירה. אמנם כבר קודם לכן, בימי דוד, הייתה באר שבע למרכז המנהלי של אזור "נגב יהודה", וממנה פיקח יואב בן צרויה על מפקד האוכלוסין, אך עדיין רב השוני במעמדה של באר שבע בין שתי התקופות.

בתקופת מלכי יהודה הייתה באר שבע חלק ממפעל ממלכתי שהגן על הגבולות וביסס מרכז מנהלי לאבטחת הדרכים בחבלי הנגב הקדומים ולדחיקת גבול המדבר. מהנתונים שנאספו בתל עולה שמלכי יהודה בנו את העיר הקדומה כמרכז לפקידות הממלכתית, וכי לא היה בה מקום למגורים של אוכלוסייה עממית נרחבת. נראה שהשגשוג הכלכלי של האזור באותה עת, שנבע מחידוש הקשר לים סוף, הצדיק את בנייתה של באר שבע כ"**עיר ממלכה**" ואת ביצוריה האדירים.

מכאן למדים כי בתקופת ממלכת יהודה הייתה באר שבע מרכז מנהלי חשוב שנועד לשרת ולשכן את העילית המדינית, הכלכלית והדתית של אזור הנגב. פשוטי העם לא יכלו להתגורר בה, אלא היו מבקרים בה לשם מילוי צרכים שונים.

תל באר שבע

התל ממוקם ממזרח לבאר שבע ודרומה לכביש חברון. היישוב עצמו שכן על גבעה טבעית קטנה החולשת על סביבתה, מוגנת מצידה הדרומי ומצידה המערבי במפגש בין נחל באר שבע ונחל חברון. שני הנחלים הסמוכים מבטיחים כמות גדולה של מים בעת שיטפונות, ומימיהם נספגים בקרקע ומעשירים את מי התהום. התל חשוף לרוחות מערביות הנושבות אחר הצהריים ומפיגות את חום הקיץ, והשטח המישורי מסביב נוח לעיבוד חקלאי. בשל כל זאת ברור מדוע האתר נבחר להתיישבות כבר לפני 6,500 שנים (התקופה הכלקוליתית). אפשר שכאן היה המקום בו חפר אברהם באר וזרת ברית עם אבימלך.

לפני כ-3,200 שנים, בתקופת ההתנחלות, חודשה ההתיישבות על התל.

יותר מאשר באתרים ארכיאולוגיים רבים המוכרים לנו, מאפשר הסיור בתל באר שבע לראות בעין כיצד חיו אנשים בעיר קטנה בתקופת המקרא.

אנו ננצל תל קטן זה כדגם מוקטן של עיר מהתקופה המקראית והוא יהווה לנו מעין "מגדיר לערים מקראיות". נסקור את מרכיבי העיר המרכזיים בהשלכה להיום: הבנקים, מרכזי הבידור, מרכזי החינוך, מרכז שלטוני, ועוד. נבחן מה היו מרכיבי העיר המקראית ונלמד מה היה תפקידו של כל מרכיב וכיצד לזהות אותו. כך נוכל בטיולים אחרים לנסות לזהות את אותם המרכיבים בערים אחרות מקראיות אחרות מהצפון ועד הדרום: החל מתל חצור בגליל, דרך תל מגידו, תל גזר, ועוד. כ-63 תילים מאותה תקופה שחלקם נחפר ובהם נמצאו בדיוק אותם מרכיבים לאותם שימושים.

מכיוון שמדובר בערים מקראיות, אשתמש במקור המתאר את אותה תקופה את מרכיבי העיר ומה קרה סביבם: התנ"ך.

קדימה – עולים לתל!

המצודה שאנו רואים היום היא המצודה השנייה שנבנתה על חורבות הקודמת לה. זו מצודה קטנה המוקפת חומה באורך של כ-400 מטר ובה שער.

שער העיר והמחסנים ובאר המים לפני השער

השער

שער העיר באר שבע היה למעשה מבנה מבוצר בעל שער קדמי. מערכת כניסה זו הייתה שער משולש (מכונה גם 'שער ששת התאים'), כפי שבנה שלמה בגזר, במגידו, בחצור ובערי מבצר אחרות. בשער מסוג זה קיימים שלושה פתחים בזה אחר זה, וביניהם חדרי משמר לחיל מצב. ביצורים כבירים אלה נועדו להגן על אוכלוסייה קטנה יחסית. שטח פסגת התל התחום בחומה הוא רק כ-10 דונם – שטח המספיק לכמה מאות תושבים בלבד. ואמנם העיר היוותה ככל הנראה מקום מגורים בעיקר לשרים ואנשי ממשל שהיו מופקדים על הישובים בנגב, ולהם שימשה באר שבע כבירה. היה זה המרכז המנהלי, הדתי והמסחרי ליישובי הסביבה שהיו בעלי אופי חקלאי. אלה הן ה'בנות' של העיר או ה'חצרים' שלה, המוזכרים במקרא.

החיים הציבוריים של העיר התנהלו בשער, ברחבת הכניסה ובמקדש. השער היה מבנה בעל חדריים רחבים ושם ישבו זקני העיר ושופטיה. ברחבת הכניסה התמקם השוק המקומי ובמקדש התקיימו הפולחן לאל והכינוס הדתי.

השער תפס מקום חשוב ומרכזי בחיי העיר. על השער היה צורך להגן היטב בעת צרה, אך בו זמנית לאפשר לכל באי העיר כניסה נוחה. לפיכך נבנו השערים בזיקה לדרכים העתיקות שהגיעו מערים אחרות ובדרך כלל גם במקום הנמוך ביותר של גבעת העיר. אל השער הוביל נתיב כבוש ומהודק שנמשך מרחק מסוים במקביל לחומה עד שביצע תפנית של 90 מעלות והגיע לפני השער. ההולך בנתיב זה היה חשוף לשומרים שעל החומה שעקבו אחריו ובחנו אותו, אם פניו לשלום או למלחמה, אם פושע מועד הוא או סוחר, אם חולה או בריא הוא וכד'. השער היה בנוי ממספר תאים ובהם ניתן היה לבדוק בקפדנות יתר את הבא בשערי העיר.

בשער ישבו השוטרים והמוכסים, הזקנים והשופטים, ואף ישב בו המלך. בנוסף פירסמו בשער ידיעות לתושבי העיר ואורחיה. השטח שמחוץ לשער שימש כחוצות השער, כאשר השער וחוצותיו שימשו גם לפולחן, מסחר וענישה. מבפנים הייתה לשער רחבה ממנה התפצלו הרחובות לכיוונים שונים בעיר. זו הייתה אחת מכיכרות העיר, וגם אם לא תמיד המרכזית שמבינן, אין ספק שהחשובה ביותר מאחר ובה עברו כל הנכנסים והיוצאים.

בשער העיר התבצעו כמה פעולות:

- מקום כניסה ויציאה מהעיר.
- מכירה וקנייה של סחורות שונות. משום שהמקום היה הקרוב ביותר לפתח העיר ולא רצו שהזרים יכנסו עמוק לתוך העיר, היה שער העיר המקום הנגיש ביותר. הסוחרים בו היו מקומיים וזרים שהתמקמו בין השער החיצוני לשער הפנימי, וישם אף נקבע המדד של המחירים. המונח '**שער חליפין**' מקורו בפעילות הכלכלית שהייתה בשער העיר: **"ויאמר אלישע, שמעו דבר-יהוה: למה אמר יהוה, כעת מחר סאה סלת בשקל וסאתים שערים בשקל בשער שמרון"**. (מלכים ב', ז', א').
- באזור השער ערכו משפטים לעם וביצעו גזרי דין: **"שפטים ושטרים, תתן-לך בכל-שעריך, אשר יהוה אלהיך נתן לך, לשבטיך; ושפטו את-העם, משפט-צדק"** (דברים, ט"ז, י"ח). לשופטים בחר המלך אנשי חייל, אנשי אמת שונאי בצע **"ואתה תחזה מכל-העם אנשי-חיל יראי אלהים, אנשי אמת--שנאי בצע"** (שמות, י"ח, כ"א). והמשפטים העלו נושאים שונים: **"כי-יריבן אנשים--והכה איש את-רעהו, באבן או באגרף; ולא ימות, ונפל למשכב"** (שמות, כ"א, י"ח). בפסוק הזה מתוארים אנשים שרבו ונקטו באלימות פיזית ועל כך ידון המשפט.
- גם הענישה הפומבית התרחשה בשער: **"והוצאת את-האיש ההוא או את-האשה ההוא אשר עשו את-הדבר הרע הזה, אל-שעריך... וסקלתם באבנים, ומתו... וכל-העם, ישמעו ויראו"** (דברים, י"ז, ה').
- בשמואל ב' פרק ט"ו יש תיאור נפלא איך פוליטיקאי באותה תקופה עבד. זהו סיפורו של אבשלום שהמתין בשער העיר לאנשים שיצאו ממשפט אצל דוד אביו וניסה "לגנב את ליבם" על מנת להוביל את המרד בדוד מאוחר יותר, ככתוב בפסוק ב': **"והשכים, אבשלום, ועמד על-יד דרך השער; ויהי כל-האיש אשר-יהיה-לו-ריב לבוא אל-המלך למשפט, ויקרא אבשלום אליו ויאמר אי-מזה עיר אתה, ויאמר, מאחד שבטי-ישראל עבדך... ד ויאמר, אבשלום, מי-ישמני שפט, בארץ; ועלי, יבוא כל-איש אשר-יהיה-לו-ריב ומשפט--והצדקתיו... ו: ויעש אבשלום כדבר הזה, לכל-ישראל, אשר-יבאו למשפט, אל-המלך; ויגנב, אבשלום, את-לב, אנשי ישראל"**.
- אסיפת העם או האסיפה של אזרחי העיר – מוסד הזקנים והמלך. באסיפות החליטו החלטות חשובות ודנו בנושאים שונים: **"ויקם המלך, וישב בשער; ולכל-העם הגידו לאמר, הנה המלך יושב בשער, ויבא כל-העם לפני המלך"** (שמואל ב', י"ט, ט'). כלומר, המלך ישב בשער וקרא לעם לאספה.
- בתקופת המלוכה השער היה מוקד רכילות, פגישה ומגע בין אנשים ממעמדות חברתיים שונים. **"שיחו בי, ישבי שער; ונגינות, שותי שכר"** (תהילים, ס"ט, י"ג). הפסוק ממחיש את חיי החברה בשער. הכוונה במילה 'שיחו' היא ירכלו, מלשון הרע.
- המלכים ביצעו באזור השער את פעולותיהם המדיניות. למשל, אחאב מלך ישראל ויהושפט מלך יהודה, יושבים בפתח שער שמרון ושם הם דנים בנושא היציאה לקרב ברמות-גלעד: **"ומלך ישראל ויהושפט מלך-יהודה ישבים איש על-כסאו מלבשים בגדים, בגרן. פתח, שער שמרון; וכל-הנביאים--מתנבאים, לפניהם"** (מלכים א', כ"ב, י'). בפסוק ד' אומר יהושפט לאחאב את המשפט המפורסם **"כמוני כמוך קעמי קעמך כסוסי כסוסיך"**.

- בהעדר משפט צדק היה השער גם מקומו של הנביא המזכיר את העם: "שָׁנְאוּ-רַע וְאָהָבוּ טוֹב, וְהִצִּיגוּ בַשֵּׁנַר מִשְׁפָּט" (עמוס, ה', ט"ו). בשל ביקורתו ספג המזכיר-בשער בוז והשפלה: "שָׁנְאוּ בַשֵּׁנַר מוֹכִיחַ" (פסוק י').
- המחפשים את זקני העיר, אנשי המנהיגות המקומית, יפנו גם הם אל השער: "נוֹדַע בַּשְּׁעָרִים בַּעֲלָה; בְּשִׁבְתוֹ, עִם-זַקְנֵי-אֶרֶץ" (משלי, ל"א, כ"ג). כך למשל, במעמד זקני העיר היושבים בשער, נערכו טקס הייבום של רות, גאולת השדה והנשואין של רות ובוועד: "וּבַעַז עָלָה הַשֵּׁנַר ... וַיִּקַּח עֵשְׂרָה אֲנָשִׁים מִזַּקְנֵי הָעִיר וַיֹּאמְרוּ שָׁבוּ פֹה... וַיֹּאמְרוּ בַעַז לְזַקְנִים וְכָל הָעָם, עֲדִים אַתֶּם הַיּוֹם כִּי קִנִּיתִי אֶת כָּל אֲשֶׁר לְאַלְמֶלֶךְ... וְגַם אֶת רוּת הַמַּאֲבִיָּה... קִנִּיתִי לִי לְאִשָּׁה... וַיֹּאמְרוּ כָל הָעָם אֲשֶׁר בַּשֵּׁנַר וְהַזַּקְנִים עֲדִים, יִתֵּן ה' אֶת הָאִשָּׁה הַבָּאָה אֵל בֵּיתְךָ כְּרַחֵל וְכַלְאָה אֲשֶׁר בָּנוּ שְׂתֵי־הֵם אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל" (רות, ד', א').
- מקום המפגש בו המתינו לאורחים חשובים, ככתוב בבראשית, י"ט, א': "וַיָּבֹאוּ שְׁנֵי הַמַּלְאָכִים קְדָמָה, בְּעָרְב, וְלוֹט, יוֹשֵׁב בַּשֵּׁנַר-קְדָמָה; וַיֵּרָא-לוֹט וַיִּקָּם לְקִרְאָתָם, וַיִּשְׁתַּחוּ אִפְסִים אַרְצָה".

לסיכום, בשער העיר התבצעו פעילויות רבות וחשובות, ולא סתם-כך הן מתקיימות באזור השער: זהו אזור נוח וגדול, לא קרוב לבתי המגורים, לא ממש בתוך העיר ויכול להכיל הרבה אנשים.

ליד השער החיצון נמצאת באר מים עמוקה שהחופרים מצאו בה מים בעומק של 70 מ'.

הבאר שבשער

ממש לפני הכניסה לשער קיימת באר עמוקה. באר זו נועדה לשימושם של זרים בודדים ושיירות ונמצאת במקום על מנת שלא יזדקקו לחצות (לחדור) את העיר עמוק עד לצד השני – למפעל המים של העיר.

בסוג באר שכזו, הסמוכה לשער, אנו נתקלים מספר פעמים בתנ"ך. שאלו שחיפש את שמואל פגש את הנערות השואבות מים ממקור המצוי מחוץ לעיר: "וַיֹּאמְרוּ שְׂאוֹל לְנַעֲרוֹ טוֹב דְּבַרְךָ, לָכֵה גִלְכָה; וַיֵּלְכוּ, אֶל-הָעִיר, אֲשֶׁר-שָׁם, אִישׁ הֶאֱלֵהֵם. הֲמָה, עֲלִים בְּמַעֲלַת הָעִיר, וְהֵמָּה מִצְאוּ נְעוּרוֹת, יִצְאוּת לְשֹׂאֵב מַיִם" (שמואל א', ט', י'). שימו לב: הוא פוגש אותן ליד שער העיר (במעלה העיר) – בבאר המים.

המקור הכי מפורסם נמצא בספר שמואל ב', כ"ג, ט"ו: "וַיִּתְאַוּהוּ דָוִד, וַיֹּאמְרוּ: מִי יִשְׁקֵנִי מַיִם, מִבְּאֵר בֵּית-לַחֵם אֲשֶׁר בַּשֵּׁנַר". כאן ניתן לקרוא אודות מקור מים ליד שערי עיר בתקופת המקרא. אלו מביננו שגדלו על ברכי הגשש החיזור הדבר ודאי יזכיר את השיר המפורסם "מים לדוד המלך".

הבָּאָר בְּבָאָר שֶׁבַע מְמוּקְמֵת סוּמָךְ לְחוּמַת הָעִיר וְכִמּוֹ בְּאֵרוֹת רַבּוֹת אַחֲרוֹת הִיא שִׁימְשָׁה מְקוֹם מְפָגֵשׁ מְרַכְזִי. כֵּן פָּגְשׁוּ הַנּוֹדֵדִים שֶׁל בִּקְעַת בָּאָר שֶׁבַע אֶת אֲנָשֵׁי הָעִיר בָּאָר שֶׁבַע, וְכֵן גַּם עֶבֶד אֲבֵרָהּ פָּגַשׁ לִיד הַבְּאֵר אֶת רִבְקָה, וְבָחַר בָּהּ לְהִיּוֹת אִשָּׁה לְיִצְחָק: "וַיִּקָּם, וַיֵּלֶךְ אֶל-אֶרֶם נַהֲרַיִם--אֶל-עִיר נַחוּר. וַיִּבְרַךְ הַגְּמָלִים מִחוּץ לָעִיר, אֶל-בְּאֵר הַמַּיִם, לְעֵת עָרְב, לְעֵת צֵאת הַשָּׂאֲבֹת" (בראשית, כ"ד, י').

גם יעקב פגש את רחל ליד הבאר, וגם משה פגש את בנות יתרו ואת ציפורה, אשתו לעתיד, ליד הבאר במדיין.

רחבת הכניסה ("רחוב שער העיר")

מי שעבר את השער נכנס אל רחבת הכניסה, הלא היא "רחוב שער העיר" בלשון המקרא, שהיתה האזור הפתוח היחיד בעיר ושימשה לכינוס התושבים. כל מערכת הרחובות בעיר מתנקזת אל הרחבה (מימין, משמאל וממול). בקרבת הרחבה הוקמו מבני המנהל החשובים: מימין בתי המחסנים, ומשמאל בית המושל. גם לרחבה זו יש מספר איזכורים בתנ"ך.

וכך מסופר על המלך חזקיהו בעת מצור סנחריב: "וַיִּקְבְּצוּם אֱלִיּוֹ, אֶל-רְחוֹב שַׁעַר הָעִיר, וַיְדַבֵּר עַל-לִבָּבָם, לֵאמֹר. חֲזַקוּ וְאַמְצוּ--אֶל-תִּירְאוֹ וְאֶל-תַּחַתּוֹ מִפְּנֵי מֶלֶךְ אַשּׁוּר, וּמִלִּפְנֵי כָל-הַהֲמוֹן אֲשֶׁר-עִמּוֹ: כִּי-עִמָּנוּ רַב, מִעִמּוֹ. עִמּוֹ, זְרוּעַ בָּשָׂר, וְעִמָּנוּ יְהוָה אֱלֹהֵינוּ לְעֲזָרְנוּ, וְלִהְיוֹת מִלְחַמְתָּנוּ; וַיִּסְמְכוּ הָעָם, עַל-דְּבָרֵי יְחֻזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ-יְהוּדָה" (דברי הימים ב', ל"ב, ו').

תיאור מדוייק של כיכר זו ומיקומה נוכל לראות במגילת אסתר, ד', ו': "וַיֵּצֵא הַתֵּר, אֶל-מֶרְדֳּכָי אֶל רְחוֹב הָעִיר, אֲשֶׁר לִפְנֵי שַׁעַר-הַמֶּלֶךְ".

גם בערים יוניות שימשה הכיכר בתפקיד דומה לרחבת השער בעיר ישראלית.

בית המחסנים

המינהל העירוני היה אחראי לאחסון מוצרי מזון בסיסיים שנועדו לאספקה לשיירות המסחר והצבא. מוצרים אלה נשמרו בבניינים מיוחדים ("מסכנות", בלשון המקרא) שנחלקו לשלושה אולמות ארוכים על ידי שתי שורות של עמודים. בחדרים הצדדיים נמצאו כלי החרס לאחסון ובתווך היה אולם המעבר.

המלך חזקיהו הוא אשר בנה את "בתי מסכנות" בבאר שבע. היו אלה מחסנים ממלכתיים בהם רוכזו תבואות, יין, שמן וכדומה שנאספו כמיסים וכמעשרות לבית המקדש. אפשר שחלק שימש לכלכלת חיילי המלך או פקידי. שלושת המחסנים המלבניים שהשתרעו על שטח של 600 מ"ר בקירוב נבנו לימין השער כדי להקל על הפריקה והטעינה בעזרת בהמות משא. לכל מחסן היה מסדרון מרכזי בו ניזונו הבהמות. מחסנים מסוג זה נמצאו כמעט בכל ערי המקרא והם מתוארות בתנ"ך.

בדברי הימים ב', ל"ב, כ"ז, מוזכרים המחסנים ותכולתם: *"וַיְהִי לִיחֲזַקְיָהוּ עֹשֶׂר וְכַבֹּד הַרְבֵּה מְאֹד וְאַצְרוֹת עֲשָׂה-לוֹ לְכֶסֶף וְלַזָּהָב וְלַאֲבָן יָקָרָה וְלַבְּשָׂמִים וְלַמְּגִנִּים וְלְכָל כְּלֵי חַמְדָּה. וּמִסְכְּנוֹת לַתְּבֹאוֹת דָּגָן וְתִירוֹשׁ וַיַּצְהֵר וְאַרְזוֹת לְכָל-בְּהֵמָה וּבְהֵמָה וְעֹדְרִים לְאֹרֶת. וְעֵרִים עֲשָׂה לוֹ וּמִקְנֵה-צֹאן וּבָקָר לְרֹב כִּי נִתְּן-לוֹ אֱלֹהִים רְכוּשׁ רַב מְאֹד."*

בית המושל

משמאל לשער נמצא הבית הגדול ביותר בעיר שהיה כנראה בית המושל. הבית כלל מחסנים ואולמות לקבלת פנים, כיאות לביתו של ממונה מטעם המלך, ושרידי מדרגות מעידים שהיה בן 2 קומות. למרות גודלה הקטן של העיר באר שבע, ניתן לראות כי היא מתוכננת ומסודרת היטב, דבר המצביע על כך שעיר זו היא פרי יוזמה שלטונית ולא גדילה טבעית של יישוב קטן.

מבנה מגורים

משערים כי בבאר שבע המקראית היו כ-75 בתי מגורים ליישוב בו חיו כ-400 נפש. בתי המגורים בבאר שבע הם מטיפוס המכונה "בית ארבעת המרחבים" הכוללים ארבעה מרחבים ששימשו לצרכים שונים. בתים כאלה התגלו גם באתרים מקראיים אחרים ברחבי הארץ, ומכאן ניתן להסיק שכך נבנו הבתים באותה התקופה. שחזור מלא ויפה של בתים מטיפוס זה מצוי בתל קסילה שבתחום מוזיאון ארץ ישראל בתל אביב ובשכונת רמות בבאר שבע – השכונה הצפונית בעיר בעת כתיבת מאמר זה.

בחלק מהבתים בבאר שבע החדרים האחוריים היו גם חלק מחומת העיר הכפולה (חומת סוגרים).

בדרך כלל נכנסו לבית דרך חדר כניסה קדמי. מוזכר כי לוט יצא לפתח להרגיע את אנשי סדום: "וַיִּקְרָאוּ אֶל-לוֹט וַיֹּאמְרוּ לוֹ אֵיךְ הָאֲנָשִׁים אֲשֶׁר-בְּאוֹרְךָ הַלַּיְלָה הוֹצִיאָם אֵלֵינוּ וְנַדְעָה אֹתָם. וַיֵּצֵא אֲלֵהֶם לוֹט הַפֶּתַח וְהַדְּלֵת סָגַר אַחֲרָיו" (בראשית י"ט, ה'). אנשי סדום הרשעים ניגשו לשבור את דלת ביתו: "וַיֹּאמְרוּ גַש-הַלָּאָה וַיֹּאמְרוּ הָאֶחָד בְּא-לְגוֹר וַיִּשְׁפֹּט שְׁפוֹט עֵתָה נִרְעֶ לְךָ מֵהֶם וַיִּפְּצוּוּ בְּאִישׁ בְּלוֹט מֵאֵד וַיִּגְשׁוּ לְשֹׁבַר הַדְּלֵת. וַיִּשְׁלְחוּ הָאֲנָשִׁים אֶת-יָדָם וַיִּבְיֹאוּ אֶת-לוֹט אֲלֵיהֶם הַבַּיְתָה וְאֶת-הַדְּלֵת סָגְרוּ". (ט'). בחלק מהחפירות נמצאו בצדי פתחי הדלת פותות, כלומר אבנים עם שקעוריות שבהן סבב ציר הדלת.

מחדר הכניסה הוליך פתח לחצר פנימית ובה חדר פתוח למחצה ללא קיר בצד החצר. גגו של חדר זה נתמך על ידי שורת עמודים. כאן התנהלו מלאכות שהצריכו אור כגון טווייה ואריגה – עבודות להן הייתה אחראית האשה. מלאכות אלה מתוארות במשלי, ל"א, י"ג: "דְּרָשָׁה צְמֵר וּפְשִׁתִּים... יָדִיךָ שְׁלַחָה בְּיִשׁוּר וּכְפִיָּה תִמְכּוּ פִלְךָ".

בחלקו האחורי של הבית היה חדר המגורים. במקרים בהם היה הבית צמוד לחומה, היה קירו האחורי של חדר זה חלק מהחומה עצמה. יושבי הבית היו האחראים להגנת קטע החומה השייך לביתם, ולפיכך זכו לאמון מצד מושלי העיר. נעים להזכיר את סיפורה של רחב שישיבה כנראה בבית דומה וניצלה עובדה זו לעזור למרגלים: "וַתֹּרְדָם בְּחֶבְל בְּעַד הַחֲלוֹן כִּי בֵיתָה בְּקִיר הַחוּמָה וּבְחוּמָה הִיא יוֹשֶׁבֶת" (יהושוע, ב', ט"ו).

חשיבות רבה הייתה לגג שאליו הובילו מדרגות. הגג היה שטוח והייתה סכנת נפילה ממנו. אבותינו נדרשו לכך: "כִּי תִבְנֶה בַּיִת חֲדָשׁ וְעָשִׂיתָ מַעֲקֵה לַגֶּגֶךָ וְלֹא-תִשִּׂים דְּמַיִם בְּבֵיתְךָ כִּי-יִפֹּל הַנֶּפֶל מִמֶּנּוּ" (דברים, כ"ב, ח'). דוד ראה לראשונה את בת שבע בתנאים אלה: "וַיְהִי לַעֲת הָעֶרְב וַיִּקָּם דָּוִד מֵעַל מִשְׁכְּבוֹ וַיִּתְהַלֵּךְ עַל-גֶּגֶךָ בַּיִת-הַמֶּלֶךְ וַיֵּרָא אִשָּׁה רֹחֶצֶת מַעַל הַגֶּג וְהָאִשָּׁה טוֹבַת מְרָאָה מֵאֵד" (שמואל ב' י"א, ב'). רחב הסתירה את המרגלים על גג ביתה: "וְהִיא, הַעֲלֵתָם הַגֶּגָה; וַתִּטְמַנֶּם בְּפִשְׁתֵי הָעֵץ, הָעֶרְכֹת לָהּ עַל-הַגֶּג" (יהושוע, ב', ו'). הגג שימש כנראה מקום לינה בלילות חמים, מקום לייבוש גרעינים ועוד. אחזיה מלך ישראל נפל ממנו על אף המעקה: "וַיִּפֹּל אַחְזִיָּה בְּעַד הַשִּׁבְכָה, בְּעֵלְיָתוֹ אֲשֶׁר בְּשִׁמְרוֹן—וַיַּחַל" (מלכים ב', א', ב').

בבית שכזה יכלה להתגורר משפחה גדולה, כולל בהמות הבית שלה. כאמור, כ-75 בתי ארבעה מרחבים כאלה נמצאים בתל – "שיכון" מסודר לאנשי המנהל שנשלחו לחיות על גבול המדבר.

מפעל המים

אחד המאפיינים המרשימים ביותר של הבנייה הישראלית הוא מפעל המים. ניתן לראות את המפעלים בטיסה מעל חצור, מגידו, באר שבע ועוד – הם נראים כחור ענק בקצה התל.

אנשי הערים העתיקות חשו צורך להגן על אספקת המים שלהם למקרה שהעיר תכותר על ידי אויביה, יוטל עליה מצור והיא תצמא למים. הייתה זו אחת מהשיטות הנפוצות להכריע עיר: במקרה שכזה לא יכולים התושבים לצאת לשאוב מים מן המעיינות שבסביבה והם עלולים לגווע בצמא. על כן, כדי להבטיח אספקת מים לעירם חצבו אנשי את מערכות המים האלו.

המים הם תנאי הכרחי לקיום האדם ולכן תלויים יישובי האדם באספקתם. עד התקופה הרומית (משנת 63 לפנה"ס ועד שנת 324 לספירה) היו יישובי האדם ממוקמים בקרבת מעיינות, או שאספקת המים שלהם הייתה תלויה בבורות ובברכות מי גשמים. אבותינו היו מודעים לתלות האדם בגשמים: "אמר רבי שמעון בן יוחאי, שלשה דברים שקולין זה קצה, ואלו הן: ארץ, ואדם, ומטר. אמר רבי לוי בר חיאי ושלשתן משלש אותיות, ללמדך שאם אין ארץ אין מטר, ואם אין מטר אין ארץ, ואם אין שניהם אין אדם" (בראשית רבה, י"ג, ג').

בתקופת המקרא היה ידוע גם ההבדל באספקת המים שבין ארץ ישראל ומצרים: "כי הארץ אשר אתה בא-שמה לרשתה לא כארץ מצרים הוא אשר יצאתם משם אשר תזרע את-זרעך והשקית ברגלך כגן הירק. יא והארץ אשר אתם עברים שמה לרשתה ארץ הרים ובקעת למטר השמים תשתה-מים" (דברים, י"א, י').

בצורת הייתה אסון נורא וגררה אחריה גם רעב: "אשר היה דבר-יהוה אל-ירמיהו על-דברי הבצרות. אכלה יהודה ושעריה אמללו קדרו לארץ וצומת ירושלים עלתה. ואדריהם שלחו צעוריהם (צעיריהם) למים באו על-גבים לא-מצאו מים שבו עליהם ריקם בשו והקלמו וספדו ראשם" (ירמיהו, י"ד, א').

החשש מצמא בארץ ישראל הוביל את אבותינו להשקיע מאמצים לאגירה ושמירה על המים, מאמצים שעדויות להם נשמרו עד היום. המצאת הבור והבור לאגירת מי גשם היוו את ניסיונותיו הראשונים להתגבר על מצוקת המים, וזאת עשה האדם עוד מתקופת האבות. אברהם ויצחק חפרו בארות באפיק נחל באר שבע: "וישב יצחק ויחפר את-בארת המים אשר חפרו בימי אברהם אביו ויסתמום פלשתים אחרי מות אברהם ויקרא להן שמות כשמת אשר-קרא להן אביו. ויחפרו עבדי-יצחק בנחל וימצאו-שם באר מים חיים" (בראשית כ"ו, י"ח).

באפיקי נחלי הנגב קיימת שכבה עבה מאוד של חלוקי נחל על תשתית לס שאינה מחלחלת. בשיטפונות הפוקדים את נחלי הנגב נאגרים מים בין החלוקים, והאדם למד לנצלם לצרכיו. מים אלה נשמרים ברובם גם בתקופת הקיץ. את הבארות חפרו, כמובן, במקומות בהם מי התהום לא היו עמוקים.

בתקופה הכנענית (3,300 לפנה"ס לערך) הומצאה דרך חדשה לאגירת מי גשמים: בור חצוב בסלע. הבור נחפר בצורת בקבוק שצווארו צר כדי למנוע התאיידות. את צוואר הבור קל היה לכסות בלוח

אבן. לתוך הבורות הוזרמו המים ממשטחים שמסביבם דרך תעלות קטנות ולא עמוקות שנחצבו בסלעי המשטחים.

מאוחר יותר הומצא הטיח לאיטום דפנות הבורות, גם אם היו סדוקים. אלו נקראו "בארות נשברים" בלשוננו של ירמיהו הנביא: **"כִּי-שָׁתִים רְעוֹת עָשָׂה עִמִּי אֲתִי עָזְבוּ מִקּוֹר מַיִם חַיִּים לְחַצֵּב לָהֶם בְּאֵרוֹת בְּאֵרֹת נִשְׁבְּרִים אֲשֶׁר לֹא-יִכְלוּ הַמַּיִם"** (ירמיהו, ב', י"ג). המצאת הבור היא זו שאפשרה את התפשטות ההתיישבות הישראלית באזורי ההר של הארץ, אזורים אשר בשל חוסר מי שתייה לא היו מיושבים עד לכיבוש הישראלי.

בור פרטי, בצד כרם ענבים וכרם תאנים, סימל חיי רווחה ושלווה בתקופת המקרא: **"שְׁתֵּה-מַיִם מִבּוֹרְךָ וְנָזְלִים מִתּוֹךְ בְּאֵרְךָ"** (משלי, ה', ט"ו). וגם **"אֶל-תִּשְׁמְעוּ אֶל-חֲזַקְיָהוּ כִּי לֹא אָמַר הַמֶּלֶךְ אֲשׁוּר עֲשׂו-אֲתִי בְּרִכָּה וְצָאוּ אֵלַי וְאָכְלוּ אִישׁ-גִּפְנוֹ וְאִישׁ תְּאֲנָתוֹ וְשָׂתוּ אִישׁ מִי-בוֹרוֹ"** (ישעיהו, ל"ו, ט"ז).

בנגב נכרו הבורות בסלעי הקירטון, סמוך לאפיקי הנחלים, בכדי למלאם מים בשעת שיטפון. בדברי הימים ב', כ"ו, י' כתוב כך: **"וַיִּבְּנוּ מִגְדָּלִים בְּמִדְבָּר, וַיַּחְצְבוּ בְּרוֹת רַבִּים כִּי מִקְנֵה-רֶב הָיָה לוֹ"**.

אין ספק שרעיון חציבת בריכות היה תולדה של התפתחות אגירת המים בבורות. ההבדל ביניהם הוא רק בגודל. שעה שהבור אוגר כמות מצומצמת של מי גשמים, אוגרת הבריכה מים רבים. את הבריכות יכלו כמובן לחצוב רק תושבי יישובים גדולים. מן המקרא ידועה הבריכה אשר בגבעון: **"וַיֹּאבֵד בֶּן-צִרוּיָהוּ וַעֲבָדֵי דָוִד וַיִּצְאוּ וַיִּפְגְּשׁוּם עַל-בְּרִכַת גִּבְעוֹן וַיִּחַדּוּ וַיִּשְׁבּוּ אֵלָה עַל-הַבְּרִכָּה מִזֶּה וְאֵלָה עַל-הַבְּרִכָּה מִזֶּה"** (שמואל ב', ב', י"ג).

את ההישג הטכנולוגי הגדול ביותר בשטח אספקת המים יש לראות ללא ספק במנהרות – "תעלות" בלשון המקרא: **"וַיִּתֵּר דָּבָרִי חֲזַקְיָהוּ וְכָל-גְּבוּרָתוֹ וְאֲשֶׁר עָשָׂה אֶת-הַבְּרִכָּה וְאֶת-הַתְּעָלָה וַיָּבֵא אֶת-הַמַּיִם הָעֵינָה הָלֹא-הֵם כְּתוּבִים עַל-סֵפֶר דְּבָרֵי הַיָּמִים לְמַלְכֵי יְהוּדָה"** (מלכים ב', כ', כ'). המנהרות נחצבו מן המעיינות שמחוץ לחומות אל שטח העיר שבין החומות, או משטח העיר שבין החומות אל שכבת הסלע הנושאת מי תהום. מנהרות כאלה נתגלו בירושלים בניקבת השילוח, במגידו, בגזר, בחצור, בתל יבלעם, בבאר שבע, ועוד.

בכל מקום שנכרו מנהרות אלו הן איפשרו אספקת מים מוגנת לנצורים ומניעתם מן האויב. הגישה אל המעיינות נסתמה ונעלמה מעין רואים, למען לא ידע האויב את מקומה: **"וַיִּקְבְּצוּ עִם-רֶב וַיִּסְתְּמוּ אֶת-כָּל-הַמַּעֲיָנוֹת וְאֶת-הַנְּחָל הַשּׁוֹטֵף בְּתוֹךְ-הָאָרֶץ לֵאמֹר לְמָה יָבֹאוּ מַלְכֵי אֲשׁוּר וּמִצְאֵוּ מַיִם רַבִּים"** (דברי הימים ב', ל"ב, ד'). המנהרות שנחצבו בתקופה הישראלית היו פרי התפתחות של המצאה כנענית-יבוסית.

מפעל המים של באר שבע הפתיע את החופרים בשל רמת ההשתמרות המדהימה של הפיר הרחב והעמוק היורד אל מאגר המים, אך עיקר ההפתעה היה נעוץ באופיו של המפעל. זהו מפעל מיוחד במינו – מאגר תת קרקעי, חצוב ומטויח שנועד לאגירת מים שמקורם בימי שיטפונות בנחל חברון הסמוך. עם התקדמות החפירה נמצא פתחו החיצוני של המאגר והתעלה המובילה את מי השיטפונות אליו. אי אפשר שלא להתפעם מהידע הטכנולוגי, התחכום הרב והמאמץ הממלכתי האדיר שהושקע בחציבת מאגר המים העירוני, כנראה במאה התשיעית לפני הספירה, בתקופת ממלכת יהודה.

תודות :

לאורי הרטמן על העריכה.
עד הפעם הבאה- נתראה!!!
אבי הרטמן

קישור לסרטון: [לחץ כאן](#)
המסלול בפורמט Google Earth: [לחץ כאן](#)
המסלול בפורמט עמוד ענן: [לחץ כאן](#)
קישור למסלול בעמוד ענן: [לחץ כאן](#)
המסלול בפורמט gpx : [לחץ כאן](#)
למזג אוויר במנחת רוחמה : [לחץ כאן](#)
למפת Google Maps : [לחץ כאן](#)